

Lausanne Barış Antlaşması

I) Lausanne Barış Konferansı

A) Konferans Hazırlıkları

Mudanya'dan bir hafta sonra, üç Müttefik devlet (İngiltere, Fransa, İtalya), ayrıca Japonya adına da yaptıkları bir girişimle, Ankara ve İstanbul hükümetlerini "Doğu'ya kesin bir barış getirme amacıyla" Lausanne'da görüşmelere davet ettiler.

Türk Tarafının Temsili Sorunu ve Çözümü: Saltanatın Kaldırılması

Ankara, işgal altında bulunan İstanbul'daki bir hükümetin Türkiye'yi hiçbir zaman temsil edemeyeceğini işin başından beri açıklamıştı. Ulus'un egemenliği tezine dayanan ve Kurtuluş Savaşını kazanmış bir rejim olarak; bireysel otoriteye dayanan ve Kurtuluş Savaşına karşı asker göndermiş bir rejimle siyasal otoriteyi paylaşmaya niyetli olmadığı gibi, uluslararası planda temsil edilmeyi paylaşmaya özellikle niyeti yoktu.

Bu sırada, İstanbul hükümetinden bir yazı geldi. Ankara hükümetinin bir temsilci seçip göndermesi, eğer gönderilmeyecekse kendilerinin Ankara için bir temsilci seçip gönderecekleri Sadrazam Tevfik Paşa'nın imzasıyla bildiriliyordu.

29 Ekim 1922 tarihli bu yazı, zaten cumhuriyeti ilan etmeye kararlı olan M. Kemal tarafından iyi değerlendirildi. Arkadaşlarıyla birlikte TBMM'ye bir önerge vererek "Osmanlı Devletinin yıkıldığına ve yerine yeni bir Türk devletinin doğduğuna" ilişkin bir karar alınmasını istedi. Sorun komisyonda görüşülürken yapılan itirazları M. Kemal, TBMM'nin bir ihtilal meclisi olduğunu hatırlatır biçimde yanıtladı: Türk milletinin artık egemenliği eline aldığını, şimdi meselenin bu gerçeğin bir yasayla saptanmasından ibaret olduğunu, Meclis bunu kabul etse de etmese de durumun değişmeyeceğini söyledi ve konuşmasını, elini boğazına sürüp kesme işareti yaparak, "... ama ihtimal bazı kafalar kesilecektir" diye bitirdi (Oran, Ekim 1999'dan Nutuk, cilt II, s. 691). Bu 1 Kasım 1922 konuşması çok ünlüdür. Bunun ardından "Biz meseleyi başka bakımdan ele almıştık, açıklamalarımızdan aydınlandık" diyerek ikna olan komisyon 2 maddelik bir yasa tasarısı hazırladı. Tasarının birinci maddesi, "saltanat kaldırılmıştır" terimini kullanmadan saltanatı kaldırıyordu:

"Anayasa ile Türkiye halkı, egemenlik hak ve yetkisini, gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevi kişiliğinde vazgeçilmesine, parçalanmasına olanak bulunmayan bir görev devri olmak üzere temsil etmeye ve eylemli olarak kullanmaya ve ulusal egemenliğe dayanmayan hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar

Bunun üzerine İstanbul hükümeti istifa etti. Ankara kazanmıştı. Padişah Vahideddin ise, büyük olayların sonunda yenilen çoğu yöneticinin yaptığını yaptı. Enver, Talat, Cemal paşaların 1 Kasım 1918 gecesi (tam 4 yıl önce) bir Alman gemisine binerek ülkeden ayrılmaları gibi, hayatını tehlikede gördüğünden İngiltere'ye iltica ettiğini 16 Kasım'da General Harrington'a bildirdi ve ertesi sabah, *Malaya* adlı İngiliz zırhlısı İstanbul'dan ayrıldı. Yaşamı, 1926'da mütevazî koşullar altında San Remo'da (İtalya) sona erecektir. Mezarı Şam'dadır.

Çağrılan Devletler ve Türk Heyeti

Ankara'nın konferans yeri olarak İzmir'i önermesi, yeterli haberleşme vs. alt yapısının bulunmadığı gerekçesiyle kabul edilmeyince, toplantının Lausanne'da yapılması keskinleşti. M. Kemal, yeteneğine inandığı İsmet Paşa'yı göndermek istediğinden, TBMM Yusuf Kemal Bey'in yerine İsmet Paşa'yı dışişleri bakanlığına getirdi ve baş delege olarak atadı.

Konferansa katılacak devletler şöyle sınıflandırılabilir (Soysal, s.69):

- 1) Çağrını yapanlar: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya;
- 2) Tüm görüşmelere çağrılanlar: Bir yanda Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, ABD; diğer yanda Türkiye (ABD bir tür gözlemci gibi davranmış, görüşmelere aktif katıldığı halde oy kullanmamış, idari görev üstlenmemiş, Antlaşmayı ve

Derso ve Keleş tarafından hazırlanan Lausanne albümünde yer alan bir karikatürde Derso'nun çizgileriyle Lausanne Konferansına katılan Türk heyeti.

(Cumhuriyetin 75 Yılı, Yapı Kredi Kültür Sanat, cilt I, s. 14)

eklerini de imzalamamıştır. Türkiye'yle de ancak 1927'de resmi ilişki kuracaktır);-

3) Boğazlar rejimi konusunda çağrılan Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (SSCB'nin 31 Aralık 1922'ye kadarki adı; Rusya'ya davet gitmemiştir; yalnız kalmak istemeyen Ankara, onun çağrılması için ısrar etmişti) ve hem Boğazlar rejimine hem de Trakya sınırına ilişkin olarak çağrılan Bulgaristan;

4) Ticaret ve yerleşme gibi belli konularla ilgili olarak çağrılan Belçika ve Portekiz.

Tüm konularda görüşmelere çağrılanlardan Sırp-Hırvat-Sloven Devleti bağtaları imzalamayacak, ek bağtardan XVII numaralıyı oluşturan bir Protokol yapılarak; bu devletin, bağtaları, Barış Antlaşması yürürlüğe girmeden önce Paris'te imzalayabileceği belirtilecektir.

Konferansa katılan Türk heyeti, baş delege İsmet Paşa'nın yanı sıra esas olarak iki delegeden, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve eski maliye bakanı Hasan Bey'den [Saka] oluşuyordu. Ayrıca heyette 21 danışman, 2 basın danışmanı, 1 danışman ve genel sekreter, 1 mütercim, 8 katip olmak üzere toplam 33 kişi bulunmaktaydı.

Türk heyetinin karşısında iki önemli diplomatik şahsiyet vardı: Venizelos ve Curzon. Venizelos, bütün heyet başkanlarının aksine ve o sırada hiçbir resmi görev sahibi olmadığı halde, Atina'ya danışmadan her türlü belgeyi kesin olarak imzalama yetkisine sahip olarak gelmişti ve bu da, bir yandan kendisinin önemini, diğer yandan da Yunanistan'ın umutsuz durumunu gösteriyordu. Curzon ise, diplomatik yetenekleri ve Orta Doğu konusundaki bilgileri sayesinde, Konferans'a her açıdan tam anlamıyla egemendi; Konferans'ta sıkı bir biçimde birarada tutmayı başardığı Müttefiklerin tartışılmaz sözcüsü ve eşgüdümçüsü konumundaydı.

Heyete Verilen Talimat

Hükümet, heyet yola çıkarken, bir bakanlar kurulu toplantısında çarçabuk kaleme alınmış 3 sayfa halinde 14 maddelik bir talimat verdi (Şimşir 1990, s. xiv):

- 1) Doğu sınırı: 'Ermeni Yurdu' söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir;
- 2) Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümetten talimat alınacak;
- 3) Suriye sınırı: Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Reşi Ibn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meshene, sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak;
- 4) Adalar: Duruma göre davranılacak, kıyılarıımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak;
- 5) Trakya sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak;
- 6) Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi [yani plebisit istenecek];
- 7) Boğazlar ve Gelibolu yarımadası: Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek;
- 8) Kapitülasyonlar: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır;
- 9) Azınlıklar: Esas mübadeledir;
- 10) Osmanlı borçları: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek. Düyun-ı Umumiye idaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa sorulacak;
- 11) Ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamaz;

12) Yabancı kuruluşlar: Yasalarımıza uyacaklar;

13) Bizden ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'nin ilgili maddesi geçerlidir ve;

14) İslam cemaat ve vakıflarının hakları, eski anlaşmalara göre sağlanacaktır".

Görüldüğü gibi talimat bu kadardı ve ilk 7 maddesi sınırlarla, izleyen 5 maddesi yeni devletin düzeniyle, son 2 maddesi de Osmanlı'dan ayrılan ülkelerdeki düzenle ilgiliydi. Yani, talimatın amacı sınırları çizmek ve içeride bağımsız devlet kurmaktır (Şimşir 1994, s.26).

Burada dikkatleri en fazla çeken husus, 2 konuda heyete kesin talimat verilmiş olmasıydı: Eğer Müttefikler 1) Ermeni Yurdu kurmak; 2) kapitülasyonları korumak, konularında ısrar edecek olurlarsa, heyet Ankara'ya sormak ihtiyacını bile duymadan reddedecek, gerekirse görüşmeleri kesip ülkeye dönecekti. Bu, Ankara'nın bu konularda ne kadar hassas ve kararlı olduğunu göstermekteydi.

Heyet, uluslararası bir barış konferansı için 25-30 satırlık bir talimat yeterli olamayacağından, Ankara'yla ve bizzat M. Kemal'le çok yoğun telgraf ilişkisi sürdürdü. Bu da, şifre çözme uzmanları sayesinde İngiliz dışişlerinin çok işine yaradı. Bu durumun Türkiye'ye verdiği zarar, ancak bürokratik mekanizmanın doğası tarafından bir miktar hafifletilmişti: gizli istihbarat İstanbul'daki İngiliz dinleme istasyonundan mealen Lausanne'a aktarılmaktaydı ama, dinleme raporları önce Londra'daki Savaş Bakanlığına, oradan Dışişleri Bakanlığına, ondan sonra Curzon'a gönderiliyordu. Diğer yandan, o dönemde bu alanda deneyime dayalı sağlıklı bir akıl yürütme alışkanlığı bulunmadığından ve İngilizler Türk heyetini küçümseme nedeniyle gerçekçi davranamadıklarından, bu raporlardan yeterince yararlanamadılar ve ancak genel çizgilerle fayda sağlayabildiler (Jeffery ve Sharp, s.149 ve 151).

B) Konferans'ın ve İmzalanan Bağışların Genel Nitelikleri

Konferansın Örgütlenmesi ve Genel Atmosferi

Resmî adıyla, "Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lausanne Konferansı" iki dönem halinde yapıldı. 21 Kasım 1922'den 4 Şubat 1923'e kadar yani 2,5 ay süren birinci dönem sonunda özellikle kapitülasyonlar konusunda çıkan görüş ayrılığı, 2,5 ay süren bir ara verilmesini gerektirdi. Türk heyeti Türkiye'ye döndü, sonra 23 Nisan 1923'ten 24 Temmuz 1923'deki imzaya kadar sürecek ikinci dönem başladı ve Konferans toplam 8 ayda tamamlandı.

M. Kemal, bu 2,5 ay süre içinde İzmir İktisat Kongresini yaptı. Kongre'den Müttefiklere çok önemli iki mesaj verildi: Bir defa, Kongre'deki konuşmalarda egemen tema yeni kurulacak devletin "sistem" dışına çıkmayacağını gösteriyordu: Türkiye kapitalist Batı kampında kalacaktı, Bolşevik Rusya düzeniyle bir ilgisi yoktu. İkincisi, yine konuşmalar kapitülasyonların asla kabul edilemeyeceği yönündeydi; yeni devlet "anti-sistem" değildi ama, sisteme kendi şartlarıyla, tam bağımsız bir üye olarak katılmak istemekteydi.

Konferans çalışmaları 3 ana komisyon halinde yürütülüyordu. Başkanı İngiliz (Curzon) olan Birinci Komisyon ülke (teritoryal konular) ve askerlik sorunlarını (sınırlar, uyrukluk, azınlıklar, Boğazlar rejimi, vb.), başkanı İtalyan olan İkinci Komisyon Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejimi (yargı yetkisi, kapitülasyon-

lar, imtiyazlar, vb.), başkanı Fransız olan Üçüncü Komisyon da ekonomik ve mali işleri ve Osmanlı borçlarını görüşmekle görevliydi. Yani, Müttefiklerin herbiri, kendisini en çok ilgilendiren konuların görüşüldüğü komisyona başkan olmuştu. İngiltere Musul ve Boğazlar, Fransa borçlar, İtalya da kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj hakkı konularında hassastılar. Çünkü Musul'da petrol vardı, Boğazlar İngiliz donanması için çok önemliydi; Düyun-i Umumiye alacaklılarının büyük çoğunluğu Fransız vatandaşıydı; İtalya üç büyükler içinde en eski kapitülasyoncu ülkeydi (Venedik ve Ceneviz), Onikiadalar onun diğerlerinden geri kalmış sömürgeciliği için çok önemli bir atlama taşıydı. Nitekim, Konferans'a ara verilmesine yol açan konular da Osmanlı borçları, kapitülasyonların kaldırılması ve İstanbul ile Boğazların tahliyesi oldu.

(Türkiye, yazı işleri komitesinde 1 üyelik dışında idari görev alamadı. Aslında, İsmet Paşa eşitlik konusunda çok titiz davranmıştı. Konferans'ın açılış töreninde İsviçre devlet başkanından sonra bir de Curzon konuşunca, programda olmadığı halde çıkıp kendisi de konuştu (Meray, 1969, s. vi), Ermeni suikastçılar tehlikesi bulunduğu söylendiği halde makam arabasından bayrağını indirtmedi. Ama, yukarıda da belirtildiği gibi Curzon her şeye hakimdi ve ayrıca, Avrupa'nın her türlü diplomatik usul ve inceliği bilen meslekten hariciyecileri karşısında İsmet Paşa askeriye'den geliyordu ve kullandığı dil karşındakilerin diliydi (Fransızca). Türk heyetindeki danışmanlardan da yalnızca 3'ü, katiplerden ise 6'sı dışişleri görevlisiydi/

Konferans'ın temel çelişkisi şuydu: Müttefikler "Mondros'tan geliyoruz", Türkler de "Mudanya'dan geliyoruz" düşüncesindeydiler. Bu olgu, Seha L. Meray tarafından yapılmış Lausanne çevirisine İsmet İnönü'nün yazdığı Önsöz'de şöyle belirtilecektir: "Sırası geldikçe ben, Baş Murahhas olarak, Mudanya Mütarekesinden buraya geldiğimi söyledim. Lord Curzon ise, bana, Mondros Mütarekesini hatırlatmaya çalışırdı. Mesele, aramızda hallolunamadan, ihtilafı kalırdı" (Meray, 1969, s. v). Gerçekten de, Lausanne Konferansı hem Birinci Dünya Savaşı'nı hem de Türk-Yunan Savaşı'nı bitiren antlaşma oldu. Bu nedenle, oluşturulması çok zor olmuş, sonuçta ortaya herhangi bir taraf için kesin bir zafer değil, bir uzlaşma metni çıkmıştı. Bu nedenledir ki, zamanında ve hâlâ bugün İsmet Paşa ve Lausanne Antlaşması için ileri sürülen, yetersiz kalmış olma iddiaları hiçbir biçimde geçerli değildir. Lausanne çok büyük yetersizlikler ve güçlükler içinde müzakere edilmiş bir antlaşmaydı ve yeni Türkiye'nin bunu bir an önce imzalamaya büyük ihtiyacı vardı.

Müttefiklerin doğal üstünlükleri karşısında Türk heyetinin her sıkıştıkça başvurduğu iki önemli silah oldu: 1) Misak-ı Milli: Delegeler, bu belgeyle bağlı olduklarını, bundan fazla fedakarlık yapmaları halinde ülkeye dönüştü çok hırpalanacaklarını, üstelik antlaşmanın da TBMM'den geçme umudu olmayacağını her fırsatta ileri sürdüler; 2) Batılılaşma: Ankara'nın genel taktiği; azınlık haklarından yargı yetkisine ve imtiyazlara varıncaya kadar kendisine dayatılan hususların gereksiz olduğunu, çünkü yeni devlet kurulur kurulmaz hemen Batı tarzı yasalar ve özellikle de Medeni Kanun çıkarılacağını ileri sürmek idi. Özellikle kapitülasyonların kaldırılması noktasında bunun yardımı büyük oldu; çünkü realist olmak gerekirse, adli kapitülasyonlar başta olmak üzere kapitülasyonların bir nedeni de

Osmanlı'daki laik olmayan düzenin uygar dünyadan fazlasıyla farklı (geri) olmasıydı. Yabancıların ve gayrimüslimlerin ayrıcalıklarına son vermenin önkoşulu, Müslüman-Hristiyan ayrımını ortadan kaldırmak ve bütün vatandaşları eşit kılmaktı. Nitekim, Türkiye'nin bunu yapacağı Konferans tutanaklarına geçirilip Barış Antlaşması imzalandıktan 5 ay sonra, 2 Ocak 1924'te hafta tatilinin ilk kez yâsayla bir hak olarak tanınması biçiminde başlayan Batıcı reformlar, hukuk başta olmak üzere her alanda birbirini izleyecektir.

Kabul Edilen Bağışlar Hakkında Genel Bilgi

Konferans'ta imzalanan bağışlar paketi 3 çeşit metinden oluşur (Soysal, s. 72) (Konferans'ın tutanakları gibi bunların da aslı Fransızca'dır):

- 1) Barış Antlaşması;
 - 2) Barış Antlaşmasını bütünleyen sözleşme, anlaşma, bildiri, protokol gibi ek belgeler. Bazıları geçici olan bu bağışlar Barış Antlaşmasının dışında toplam 17 adettir.
 - 3) Türkiye ile kimi Batılı devletler arasında alınıp verilen mektuplar (bunların Lausanne metnine dahil olup olmadığı doktrinde tartışmalıdır).
- Elinizdeki kitapta ilk iki gruba ilişkin incelemeler için *Meray 1973*'teki, üçüncü grubun incelenmesi için *Soysal*'daki özgün metinler kaynak olarak kullanılmıştır.

Sözü edilen 18 belge arasında 3 tanesi öne çıkar: a) Barış Antlaşması; b) Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi; c) Boğazlar Sözleşmesi. Yeni Türkiye'nin bağımsızlığı açısından bakıldığında, 5 tanesi bunları izler: a) Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme; b) Ticaret Sözleşmesi; c) Sağlık Sorunlarına İlişkin Bildiri; ç) Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri; d) Osmanlı İmparatorluğunda Verilmiş Birtakım İmtiyazlara İlişkin Protokol ve Bildiri. Barış Antlaşmasından sonra bunların önemli maddelerine de değinilecektir. Üçüncü grubu oluşturan ve bağışlardaki kimi hususları açıklığa kavuşturarak mektuplardaki bilgiler ise, incelenecek bağışların gerekli yerlerinde aktarılacaktır.

Konferans'ın en dikenli konuları birinci dönemde konuşuldu ve genellikle çözülme bağlandı. İkinci dönemde bunlar kesinleştirildi ve ikincil konulara geçildi.

Konferansın başında, herşeyden önce, insancıl önemi nedeniyle, Türkiye ile Yunanistan arasında sivil rehinelere ve savaş tutsaklarının değişimini konu edinen bir anlaşma imzalandı (30 Ocak 1923). Aynı gün, yine büyük insancıl önem taşıyan ve ayrıca hem Türkiye hem de Yunanistan için siyasal önemi büyük olan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi imzalandı (Bu sözleşme 1923-39 Yunanistan'la ilişkilerde anılacaktır). Bu ikisinin dışındaki diğer 16 senet, Barış Antlaşması da dahil olmak üzere, altı ay sonra 24 Temmuz 1923'te, Konferans'ın bitiminde imzalanacaktır.

Konferans'ın önemli konularını ve tarafların genel tutumlarını şöyle özetleyebiliriz:

- 1) Sınırlar: Arazi sorunları savaş meydanında fiilen halledilmişti. SSCB ve İran sınırları konusunda zaten sorun yoktu. Yunan orduları gitmişti. İtalya ve Fran-

sa'yla bir sorun kalmamıştı. İngiltere de, İstanbul dışında, hiçbir zaman fiilen işgalde bulunmamıştı. Bir tek, Trakya ve Boğazlar bölgesi Müttefik işgali altındaydı. Doğal olarak bu durum Konferans'ta Türk heyeti için bir dezavantajdı.

Trakya konusunda Türk heyetinin tezi, 1913 Balkan savaşından sonra Bulgaristan'la yapılan antlaşmanın dikkate alınması ve Türklerin çoğunlukta bulunduğu Batı Trakya'da Misak-ı Milli'nin 3. Maddesindeki plebisitin uygulanmasıydı. Buna karşılık Venizelos, Batı Trakya'yı Türkiye'nin Bulgaristan'a kaybettiğini (1913); Müttefiklerin ondan (1918), kendilerinin de Müttefiklerden aldıklarını (1920) söyleyerek cevap veriyordu.

Irak sınırı tartışmaları çok-ciddiydi ve tıkanma-olunca Konferans-sonrasına-ertelendi. Bununla birlikte, bu ertelemenin niteliği, Musul'u İngiltere'nin bırakmıyacağını gösteriyordu.

Sınırlar konusu, Türkiye gibi toprağa daima büyük önem vermiş ve üstelik o andaki yöneticilerinin tümü, esas görevi "sınır korumak" olan askerlerden oluşan bir ülke için büyük önem taşıyordu. Ama M. Kemal'in gerçekçiliği nedeniyle, "savunulabilir sınırlar" ve "ulus-devlet" ilkeleri izlendi. Bu iki ilke sonucu sınırları maksimum genişletmek diye bir strateji izlenmedi; amaç, kendine yeterli ve halkı mümkün olabildiğince homogen bir Türkiye idi.

2) Boğazlar: Burada, Türk tezinden çok, İngiliz ve Sovyet tezleri çatıştı. 19. Yüzyılda Rus donanmasının Akdeniz'e geçmesini engellemek için Osmanlı denetiminde Boğazları mümkün olduğunca kapatmak isteyen İngiltere, ekonomisi ve donanması en güçlü devlet olduğundan ve artık Sovyet donanması iç savaşta yok olduğundan, Boğazlardan geçişin tamamen serbest olmasını istiyordu (Hale, s.54). Ayrıca, Wilson'un 14 Maddesinden (bkz. Wilson'ın 14 Maddesi kutusu, s. 100) on ikincisi de buna destek vermektedir. Sovyetler ise büyük devletlerin Karadeniz'e geçişinin mümkün olduğu kadar kısıtlanmasını talep ediyor, Türkiye'nin bu konuda güçlendirilmesini destekliyordu. Zaten Türkiye, Rusya'nın Konferans'a çağrılmasını da, bu farklılıktan yararlanmak için istemişti.

Türkiye'nin genel Batıcı eğiliminin yanı sıra, mevcut realpolitik İngiltere'ye yaklaşmayı gerektirmekteydi. Bu nedenle, Boğazlar sözleşmesinin temeli, İngiltere'nin yaklaşımı oldu. Bununla birlikte Türkiye, her zamanki denge politikası gereği, Karadeniz dışı ülkelerin sınırlı girişinde ısrar etti ve öyle oldu. Yine de Sovyetler Sözleşme'yi beğenmeyecek ve imzalamayacaktır.

3) Kapitülasyonlar ve imtiyazlar: Türkiye için yaşamsal olan kapitülasyonlar konusu Konferans'ın 2,5 ay ara vermesine yol açmakla birlikte, Türkiye'nin istediği biçimde çözümlendi.

Fakat bunun karşılığında birtakım ödünler vermek gerekti: İleride sözü edilecek IV, V, X, XI ve XII numaralı bağışların ve bunlara ilişkin ek mektupların incelenmesinden de görüleceği gibi gümrüklerin 5 yıl süreyle artırılamaması kabul edildi; Ekim 1914'ten önce verilmiş imtiyazlar tanındı; kabotaj hakkı ve imtiyazlar konusunda geçici ödünler verildi; sağlık, yerleşme ve yargı konularında geçici egemenlik sınırlamalarına razı olundu.

4) Azınlıklar: Ermeni tehciri ve Yunanistan'la nüfus değişimi sonucu Anadolu'da nüfus büyük ölçüde homogenleşmiş, gayrimüslim azınlıklar azalmıştı. Diğer yandan, Ankara Misak-ı Milli'nin 5. Maddesiyle azınlık hakları vermeyi kabul et-

mişti. Buradaki sorunlar şu konularda çıktı:

a) Azınlığın tanımı konusunda Müttefikler, dönemin standardı olan ve bütün ülkelere kabul ettirilen "soy, dil, din azınlıkları" ölçütünü ileri sürmüşlerdi. Türkiye ise tarihsel olarak Osmanlı'da yalnızca gayrimüslimlerin azınlık sayıldığı, ayrıca bu azınlık haklarının Osmanlı'nın iç işlerine müdahale için bahane olarak kullanıldığını belirterek çok direndi ve sonunda uluslararası garanti altındaki azınlık hakları yalnızca gayrimüslimlere tanındı;

b) Müttefikler gayrimüslimlerin bedel vermesini ve askerlik yapmamasını istediler, ama sonunda bu kabul edilmedi;

c) "Ermeni Yurdu" konusu çok tartışmaya yol açtı, ama kesin talimat dahilinde olan bu konu Antlaşma ve eklerine isim olarak dahi girmedi;

d) Fener Rum Patrikhanesi konusu: Patrikhane'nin yurt dışına çıkartılmaması için Müttefikler yalnızca ruhani yetkilerle yetinmesine razı oldular. Üzerinde çok uzun tartışmalar olan Patrikhane'nin Lausanne belgelerinde adı hiç geçmedi.

5) Düyun-ı Umumiye: Çok uzun tartışmalara konu olduğu halde tamamen halledilemedi. Türkiye, Osmanlı'dan ayrılan ülkelere biri olduğu için, borçların bir kısmını üstlendi. Kesin çözüm Lausanne sonrasına bırakıldı. Büyük çoğunluğu oluşturan Fransız alacaklılarla varılan 1928 ve 1933 çözümleri sonucu Osmanlı devlet borcunun son taksiti 25 Mayıs 1954'te ödenecektir (bkz. s. 279).

Lausanne'ın Temel Önemi

Sonunda Konferans, Lausanne Barış Antlaşması ve diğer senetler üzerinde anlaşmaya varılması ve bunların 23 Temmuz 1923'te imzalanmasıyla son buldu.

Lausanne Barış Antlaşmasının Türkiye açısından 3 büyük önemi vardır:

Birincisi, Lausanne bir eşitlik belgesidir. Başta Sèvres olmak üzere, Birinci Dünya Savaşını bitiren barış antlaşmaları, karşılıklı müzakere yapılmadan, ilgili devletlere dayatılmak suretiyle imzalatılmıştır. Müttefiklerin çizdikleri Savaş sonu düzenini yansıttıklarını simgelemek için de, tümünün başına Milletler Cemiyeti Misakı konmuştur. Lausanne bunun tek istisnasıdır. Gerçek bir müzakere süreci sonucu imzalanmıştır, başında da Milletler Cemiyeti Misakı yer almamıştır. Karşılıklı pazarlıkla ortaya çıkan bir uzlaşma metni olduğu için de, Savaş'ı bitiren antlaşmalar içinde halen bir tek o uygulanmaktadır; diğerleri ortadan kalkmıştır.

İkincisi, Lausanne bir iktisadi bağımsızlık belgesidir ve iktisadi millileştirmenin ilk adımıdır. Kapitülasyonların kaldırılması ve Düyun-ı Umumiye borcu ödemesinin bir plana bağlanarak, 1954'te bitecek biçimde devlet tarafından ödenmesi, Türkiye'nin dış iktisadi bağımlılıktan kurtulmak için ihtiyaç duyduğu alt yapıyı kurmaya yönelmiştir.

Üçüncüsü, Lausanne bir siyasal bağımsızlık belgesidir. Türkiye'yi (aşağıda göreceğimiz birtakım kısıtlamalar dışında) bağımsız bir devlet olarak tanıyan ve bunu uluslararası planda tescil eden belgedir. Bu nedenle, Antlaşma Türkiye devletinin kurucu belgesidir (bir rejim olan cumhuriyetin kurulması ise 3 ay sonra, 29 Ekim 1923'te gerçekleşecektir). Lausanne'ın asıl önemi buradadır.

Şimdi, Konferans'ta imzalanan önemli senetlerin incelenmesine geçebiliriz.

II) Barış Antlaşmasının İncelenmesi (bağıt no. I)

Barış Antlaşması görüşmelerine şu ülkeler katılmışlardır: Bir yanda İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti; diğer yanda Türkiye.

Antlaşma 143 maddeden oluşur. Bunların önemlileri şöyle incelenebilir:

A) Siyasal Hükümler

Sınırlar

Konferans'ta, 1921'de saptanmış (bkz. s. 173-175) Sovyet sınırı ile 1639'da saptanmış (Kasrı-Şirin ant.) İran sınırı doğal olarak görüşülmedi.

Batı Sınırı: Bulgaristan'ın güney sınırı, Karadeniz'den Meriç ırmağına kadar, 1919'daki Bulgar-Yunan sınırı olarak saptandı. Edirne'yi içine almak koşuluyla, Meriç'ten sonraki sınır Türk-Yunan sınırına dönüşmekte ve Ege Denizine kadar ırmağı izlemekteydi (md. 2; ayrıca bkz. s. 327-329). Bu Türkiye-Bulgaristan-Yunanistan sınırının her iki yanındaki yaklaşık 30 kilometrelik bir bant, Konferans'ta imzalanan III numaralı bağıt olan "Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme" ile askerden arındırılacaktır (bkz. Lausanne'da Trakya Sınırının Askerden Arındırılması haritası, s. 224. Bu bant, 1938'de yapılan bir antlaşmayla, karşılıklı olarak kaldırılacaktır. Bunun için bkz. s. 353).

Güney Sınırı: Suriye'yle, 20 Ekim 1921 Türk-Fransız Antlaşmasının saptadığı sınır kabul edildi. Bu sınır, bugünkü sınırın aynısı olup, tek farkı Hatay'ı dışarıda bırakacak biçimde Iskenderun kentinin kuzeyinde Akdeniz'e kavuşmasıydı (md. 3/1). Hatay 1939'da Türkiye'ye katılacaktır.

Irak'la sınır saptanamadı. Getirilen hükümi şuydu (md. 3/2):

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır.

"Öngörülen süre içinde iki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecektir.

"Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz Hükümetleri, hesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri ya da başka bir harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler."

Bu hüküm, Musul'un İngiltere'ye bırakılması anlamına geliyordu. Çünkü öngörülen 9 aylık süre içinde Türkiye'yi oyalayacak bir İngiltere'nin, konuyu kesin egemen bulunduğu MC Meclisine götürüp istediği kararı çıkartması doğaldı. Bu nedenle, Musul'un Irak'a (İngiltere'ye) bırakılması aslında 1926'da (bkz. s. 259-271) değil, 1923 Lausanne'da oldu. Bu konuda M. Kemal ile İsmet paşalar büyük olasılıkla farklı düşünüyorlardı ama, M. Kemal, petrol yüzünden alamayacağı için, üstelik savaş daha bitmemişken, Musul yüzünden İngiltere'yle çatışmaya gitmeyeceğini daha Konferans bitmeden gazetecilerle yaptığı Ocak 1923 İzmir basın toplantısında (yazılmamak kaydıyla) belirtmişti: "Her şey oldu bitti, Musul için harbe devam makul bir şey midir?" (Perinçek, s.96). Aynı konuşmada M.

"Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

"Gayrimüslim azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan [...] ulusal savunma [...] ya da kamu düzeninin korunması [önlemleri saklı kalarak], dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır."

Görüldüğü gibi, bu madde negatif haklar getirmekteydi (bkz. Negatif Hak-Pozitif Hak kutusu, s. 133). Yalnız, öz bakımından Sèvres madde 141'le benzeşen bu hükümlerde dikkati çeken husus, "azınlıkların korunması" başlıklı bir kesimde vatandaşların dışındakilere ve hatta "Türkiye'de oturanlar"a bile hak getirilmiş olmasıydı. Lausanne tutanaklarına bakıldığında (Azınlıklar Alt-komisyonu Başkanı Montagna'nın raporu, Meray, 1969, s. 309-310), Türk heyetinin "soy, dil, din" ölçütlerine yaptığı itirazı Müttefiklerin ancak bu maddenin kabul edilmesi sonucu kabul ettikleri ve Türkiye'deki Müslüman azınlıkları azınlık kapsamından çıkarmaya razı oldukları görülmekteydi. Müttefiklerin bundan amacının, Türkiye'de oturmakta olan kendi vatandaşlarını güvenceye almak olduğu tahmin edilebilir.

Md. 39, gayrimüslim Türk uyruklarına negatif hak getiren ilk üç fıkradan sonra şöyle demektedir:

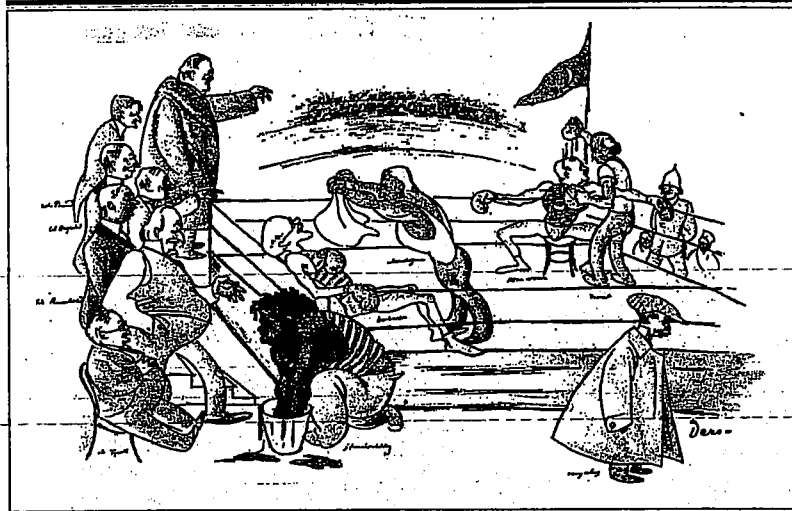
"Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır. (39/4)

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır." (39/5)

Madde 39/4, insan haklarının büyük önem kazandığı 2000'lerde Türkiye için önemli bir maddedir, çünkü anadil kullanma hakkı açısından hiç uygulanmamıştır. Maddede, yoruma gerek duyurmayacak kadar açık bir anlatımla; Türkiye'de herhangi bir Türk uyruğunun herhangi bir dili, herhangi bir yerde serbestçe kullanması olanağı getirilmekte ve "buna karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır" denilerek hüküm güçlendirilmektedir. Fıkra incelendiğinde, resmî daireler hariç, akla gelebilecek her yerin sayılmış olduğu görülür ve bunların arasında "her çeşit yayın konu"ları da bulunmaktadır. Dolayısıyla bugün Türkiye'de radyo-TV'de Türkçe'den başka bir dilin kullanılıp kullanılamayacağı hususunun tartışılması, bu fıkranın açık hükmü karşısında anlamsız kalmaktadır.

39/5 ise, mahkemelerde savunma yapmakla ilgilidir. Savunma hakkının öneminden kaynaklanan bir gerekçeyle, burada kişiye en iyi bildiği dilde konuşma hakkı tanınmıştır. Burada herne kadar "Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına" denmişse de, burada kastedilenin "Türkçe'den başka dil bilen" (örneğin, okula veya kursa gidip dil öğrenen) olmadığı, "anadil" olduğu çok açıktır. Bu nedenle, bu fıkra Türkiye'de Türkçe'den başka bir anadili, sözlü olarak dahi olsa, resmî dairelerde kullanabilmenin tek örneğidir. Ayrıca anadili farklı olanlara bir pozitif hak getirmesi açısından, gayrimüslimler dışındakilere pozitif hak getirilmesinin de tek örneği olmaktadır.

Bu hükümler dönemin bütün azınlık koruma antlaşmalarında ve Türk heyetinin

Derso'nun fırçasından Lausanne'da Azınlıklar Alt-Komisyonundaki büyük mücadele. Venizelos'u Komisyon başkanı Montagna, Dr. Rıza Nur'u da İsmet Paşa serinletiyor. Solda Curzon saat tutuyor.

(Derso et Keleş, *Guignol à Lausanne*, İstanbul, İnönü Vakfı Yayını, 1993)

önerisinde de aynen bulunmaktaydı. Sèvres md. 145 de bu iki fikrayı son fıkrasında birleştirmekteydi; şu farkla ki, orada mahkemelerde yazılı olarak da Türkçe'den başka dil kullanmak mümkün kılınmıştı.

Md. 40: Burada, gayrimüslim yurttaşlara tanınan negatif haktan sonra, özellikle eğitim konusunda önemli bir pozitif hak getirilmekteydi: "(...) Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır."

Kendi eğitim kurumunu kurmak ve burada kendi dilini eğitim dili olarak kullanmak, Türkiye'de Müslümanlara tanınmamış bir haktır. Burada dikkati çeken iki husus görülmektedir. Birincisi, "her türlü" okul dendiğine göre gayrimüslimler ilkokuldan üniversiteye kadar her türlü okula sahip olabileceklerdir; ikincisi, "eşit hak" dendiğine göre bunların kurulması, yönetilmesi ve denetlenmesi sürecinde çoğunluğun tabi olduğu kurallara tabi olacaklardır. Bu madde Sèvres'in 147. Maddesiyle aynıdır, şu farkla ki orada "Osmanlı makamları hiçbir biçimde karışmaksızın" denmektedir.

Md. 41 de Türkiye'de bugüne kadar ancak zaman zaman uygulanmış haklar getirmektedir. "Kamusal eğitim konusunda, Türk Hükümeti, gayrimüslim uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilk okullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

"Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerde, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır.

"Bu paralar, ilgili kurumların yetkili temsilcilerine teslim edilecektir."

Md. 42 de uygulanmamış maddelerden biridir:

"Türk Hükümeti, gayrimüslim azınlıkların aile hukukuyla kişisel statüleri konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder.

"Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel Komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

"Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havalara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki halen mevcut vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir."

42/1'de kastedilen, örneğin kilisede veya havrada evlenme geleneği idi. Burada açıkça bir pozitif hak getirilmekteydi. Fakat 1926'da Medeni Kanun'un kabulü sonucu resmî nikah zorunlu kılınca, devlet, kilise veya havrada dinsel nikah yaptırmadan önce resmî nikah kıydırılmasını sağlamak için, gayrimüslimleri fıkranın getirdiği bu pozitif haktan feragat etmeye davet etti. Çünkü aksi halde Müslüman çoğunluk tepki gösterip aynı hakkı isteyebilirdi. Bunun için de, 42/2'de sözü edilen ve gayrimüslimlerin göreneklerini gözetmeleri için alınacak tedbirleri düzenleyecek olan "özel komisyonlar"ın toplanması istendi ve resmî makamların çeşitli ısrarlarından sonra bu komiteler 29 Kasım 1925'te, 42/1'deki haktan feragat ettiklerini belirten bir karar aldılar (Alexandris, s. 135-139). Bu konunun irdelenmesini, hemen aşağıdaki altbaşlığın "2" sayılı paragrafında yapacağız. Yalnız bu noktada şurası da belirtilmelidir ki, Yunanistan bu konuda 11 Eylül 1926'da Milletler Cemiyetine (MC) başvurarak Antlaşma'ya aykırılıktan şikayet etmiş, fakat MC Genel Sekreteri Türkiye'ye gönderdiği 18 Haziran 1927 tarihli mektupta, Konsey Komitesinin konuyu Konsey'e sunmaya gerek görmediğini bildirmiştir (Bilsel, s. 41 ve 53).

42/3'te mevcut vakıflara getirilen kolaylıklar ise; bir yandan 1960 ve 70'lerden itibaren Kıbrıs sorununun, diğer yandan 1980'lerden itibaren ASALA cinayetlerinin yarattığı olumsuz atmosferin etkisiyle unutuldu, hatta tersine döndürüldü. Bunun en sivri örneği, ancak Ocak 2003'deki AB Uyum Paketiyle bitecek olan "1936 Beyannamesi" sorunu oldu (bkz. 1936 Beyannamesi kutusu, s. 229).

Md 43, 1920'lerin ikinci yarısında yapılan Batıcı reformlar arasında, hafta tatili de cumadan pazara alınca önemi azalacak bir hüküm getirmekteydi: "Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

1936 Beyannamesi

1936 yılında yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu, tüm vakıflardan, ellerindeki taşınmazların (gayrimenkul) listesini gösteren bir mal beyannamesi istedi. Rejimin amacı, İslamcılann ekonomik kaynaklarını kurutacak düzenlemeler yapmaktı. Fakat Atatürk'ün ömrü yetmedi ve beyannameler unutuldu.

1972 yılından itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), gayrimüslim vakıflarının vakıfnamelerini istemeye başladı. Oysa bunların vakıfnameleri yoktu, çünkü Osmanlı dönemindeki usule göre bunların herbiri padişah fermanıyla kurulmuştu. Bunun üzerine VGM, 1936'da alınan beyannameleri bu vakıfların vakıfnamesi sayacağını bildirdi ve vakıfların 1936 yılından sonra herhangi bir yolla edindikleri taşınmazlara el koymaya başladı. Çünkü bu taşınmazlar 1936 mal beyannamesinde kayıtlı değil-

lerdi ve bu mal beyannamesinde bu vakıfların taşınmaz edinebilecekleri de yazmamaktaydı.

1936'nın sadece bir taşınmaz listesi olmak nedeniyle böyle bir hususu içermesinin mümkün olmadığı ileri sürülmesi durumu değiştirmede ve iktisap biçimi (satın alma, bağış, piyango, vasiyet, vb.) ne olursa olsun, 1936'dan sonra edinilen taşınmazlara el konmaya devam edildi. Bu hukuk dışı uygulama, Ocak 2003'te kaldırılana kadar hem Lausanne'ı hem de mülkiyet hakkını ihlal edecek; el konulan mallar onları satmış sahiplerine bedelsiz olarak iade edilecek veya Hazine'ye verilecektir.

(B. Oran) (Kaynak: B. Oran, *Lozan İhlalleri, Yunanistan ile Türkiye Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, yayınlanmamış rapor, Şubat 1999).

"Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarını, kamu düzeninin korunması için, öteki Türk uyruklarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir."

Md. 44, garanti maddesiydi. Burada uluslararası garanti altına konulan haklar, yalnızca gayrimüslimlerin hakları oldu; bu kesimde hak sahibi kılınan başka gruplarınki bu garantiye alınmadı: "Türkiye, bu Kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin gayrimüslim azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin [MC] güvencesi altına konulmalarını kabul eder." (44/1) Bu hükümlerin değiştirilebilmesi ise ancak Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluk kararıyla mümkün olabilecekti.

Eğer bu hükümlerin uygulanmasında bir sorun saptanırsa, Meclis üyelerinden her biri Meclis'e başvurabilecekti (44/2). Eğer bu konuda görüş ayrılığı çıkarsa, konu Milletlerarası Daimi Adalet Divanına götürülebilecek ve bu mahkemenin kararı kesin olacaktı. Anımsanacağı gibi, Sèvres'de Osmanlı İmparatorluğunun "Başlıca Müttefik Devletler"e açık çek verdiği tamamen farklı bir mekanizma getirilmişti (bkz., s. 134-135).

Md. 45: "Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin gayrimüslim azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır." Bu bir "karşılıklılık" (mütekabiliyet) değil, "paralel yükümlülük" maddesidir. İnsan hakları konusunda mütekabiliyet geçerli değildir.

Lausanne'da Azınlık Kavramı, Hakları ve Uygulanması

Lausanne'da azınlık, "gayrimüslimler" olarak tanımlandı. Ashında, Kesim III'ün veya Lausanne bağışlarının hiçbir yerinde böyle bir tanıma rastlanmıyordu. Tanımın böyle olması iki sağlam nedenden kaynaklanıyordu. Birincisi, Müttefiklerin Savaş

sonunda kimi ülkelere dayattığı uluslararası azınlık koruma antlaşmalarının ilki ve dolayısıyla şablonu olan Polonya Azınlıklar Antlaşmasının (28 Haziran 1919) ve dolayısıyla diğerlerinin neresinde "soy, dil, din azınlıkları" terimi geçmişse, bu terim Lausanne'da "gayrimüslimler"le değiştirilmiş bulunuyordu; Türk heyeti bu zor işi başarmıştı. İkincisi, yukarıda da belirtildiği gibi, yalnızca gayrimüslimlerin hakları uluslararası örgüt güvencesi altına konulmuştu ki, Savaş sonrası dönemin özelliği de buydu: MC dönemi, "uluslararası örgüt güvencesi altında azınlık hakları" döneminin başlatıcısı ve en komple örneği idi.

Bununla birlikte, Türkiye'de Lausanne ve azınlıklar konusunda yanlış bilinen ve/veya uygulanan hususlar vardır.

1) Lausanne'da "soy" ve "dil" ölçütleri bertaraf edilerek yalnızca "din" ölçütü kabul edilmiş değildir. Din de reddedilmiştir. Edilmeseydi, Aleviler de azınlık olacak ve uluslararası güvence kapsamına gireceklerdi (Nur, s. 1044).

2) Lausanne'da yalnızca gayrimüslimlerin azınlık sayıldığı doğrudur ama, kimi görüşler buradan yalnızca gayrimüslimlere hak getirildiği sonucuna varmaktadır ki, bu sonuç iki bakımdan yanlıştır. Birincisi, gayrimüslimlere getirilen haklardan tüm gayrimüslimler yararlandırılmamaktadır; yalnızca 3 cemaat yani Rum, Ermeni ve Museviler yararlanmaktadır. Örneğin Süryaniler, Keldaniler vb. madde 40'a göre okul açıp orada kendi dillerini okutamamaktadır. Oysa bu 3 cemaatin adı hiç geçmemektedir; tek kullanılan terim "gayrimüslimler"dir. Süryanilerin niye yararlandırılmadığı sorusuna, resmî makamlar, bu cemaatin cumhuriyetin kuruluşuyla bir-

Lausanne'da Dört Hak Grubu

"Azınlıkların Korunması" başlıklı Kesim III okunduğu zaman ortaya çıkan hak grupları ve onlara hak getiren maddeler şunlardır:

A) Gayrimüslim Türk Uyrıkları (Md. 38/3, 39/1, 40, 41/1 ve 2, 42/1, 43). Bu grubun hakları, doğal olarak, ayrıca B, C ve D gruplarınınkileri de içermektedir;

B) Türkçe'den Başka Dil Konuşan Türk Uyrıkları: 39/5. Bu grubun hakları, doğal olarak, C ve D gruplarınınkileri de içermektedir.

C) Tüm Türk Uyrıkları (39/3, 39/4). Bu grubun hakları, doğal olarak, D grubununkileri de içermektedir;

D) Türkiye'de Oturan Herkes: 38/1, 38/2, 39/2.

Bu dört grubun ve haklarının incelenmesinden şu sonuçlar çıkmaktadır:

Bir kere, Antlaşma bu dört gruba farklı farklı, ama 37. Madde gereği hiçbirini geri almayacak haklar getirmiştir.

İkinci, gayrimüslimler bu dört gruptan yalnızca bir tanesidir; sadece, en fazla hakka onlar sahip kılınmıştır ve Md. 44/1 gereğince

yalnızca onların hakları uluslararası güvenceye alınmıştır. Üstelik, Md. 39/5 düşünüldüğünde, pozitif hakların yalnızca gayrimüslimlere verildiği de doğru değildir.

Üçüncüsü, Lausanne, azınlık kavramını "gayrimüslim" olarak kabul eden bir belgedir. Böyle bir belgede, azınlıkla ilgili olmayan gruplara ve hatta yurttaş olmayanlara ("Türkiye'de oturanlar") bile hak getirildiği göz önüne alınırsa, Kesim III yalnızca bir azınlık hakları metni değil, aynı zamanda bir *insan hakları* metni olarak ortaya çıkmaktadır. Kesimin yalnızca başlığına bakarak, sadece azınlık haklarından söz ettiğini söylemek yanlıştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı ertesinde imzalanan bütün azınlık koruma belgelerinde bu başlık vardır; Savaş sonrası dünyası azınlık sorunlarına kilitlenmiştir ve literatürde yalnızca "azınlık hakları" terimi vardır. "İnsan hakları" terimi uluslararası belgelerde ilk kez İkinci Dünya Savaşı ertesinde, BM Antlaşmasının 1/3 maddesiyle ortaya çıkacaktır.

(B. Oran) (Kaynak: Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*)

likte bu haklardan feragat etmiş oldukları yanıtını vermektedir. Öysa, böyle bir feragat olayı mevcutsa bile hukuken geçersizdir; çünkü azınlık hakları, Hobbes'dan (1588-1679) bu yana bireysel haktır. Yani, kolektif olarak kullanıldığı halde gruba değil, bireye verilmiştir. Grup, hak sahibi değildir. Dolayısıyla, bir bireyin hakkından o bireyin mensubu olduğu grubun lideri/temsalcisi feragat edemez. Özellikle de bu hak uluslararası bir antlaşmayla getirilmişse ve hiçbir biçimde kaldırılamayacağı açıkça belirtilmişse (md. 37). Bu açıdan, yukarıda sözü edilen, md. 42/1'den feragat da hukuken geçersizdir.

İkincisi, Lausanne'da yalnızca gayrimüslimlere hak getirilmiş değildir. Onlardan başka 3 hak grubuna daha, çeşitli haklar getirilmiştir (bkz. Lausanne'da Dört Hak Grubu kuttüşu, s. 230).

B) Mali Hükümler

Mali Hükümler altında Osmanlı Devlet Borcu, yani Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye ele alındı. Md. 46, bu borcu 4'e bölüyordu:

- 1) "Türkiye",
- 2) "1912-13 Balkan Savaşları sonucu olarak kendilerine Osmanlı İmparatorluğundan topraklar katılmış devletler",
- 3) "işbu Antlaşmanın 12. ve 15. Maddelerinde belirtilen adalarla, bu maddenin son fıkrasında belirtilen toprak parçası kendilerine bırakılmış olan devletler",
- 4) "işbu Antlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış Asya toprakları üzerinde yeni kurulan devletler".

Md. 47, bu borçların yıllık ödemelerinin borçlu ülkeler arasında paylaştırılmasının Düyun-ı Umumiye Meclisi tarafından yapılacağını belirtiyordu.

Md. 49, bu paylaştırmadan sonra borcun ödenme koşullarının ayrıntılı olarak saptanmasının Paris'te kurulacak bir komisyon tarafından yapılacağı hükümünü getiriyordu.

Md. 50, bu borçları Balkan Savaşından öncekiler ve Balkan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı arasında alınan borçlar biçiminde, yukarıdaki dört kategori ülkeye paylaştırmaktaydı.

Türkiye, kendisine düşen borç konusunda alacaklılarla anlaşmaya varınca, Düyun-ı Umumiye'nin gelir kaynakları yeniden devlete geçti. Örgüt Türkiye sınırları dışına çıkartılacak ve yalnızca Türkiye'nin ödediği taksitleri alacaklılara ulaştıran bir aracı durumuna getirilecekti.

Md. 58, karşılıklı olarak tamiratlardan ve birtakım ödemelerden vazgeçmeyi öngörüyordu: "Bir yandan Türkiye, ve öte yandan (Yunanistan dışında) öteki Bağlı Devletler (...) [1 Ağustos 1914 ile 24 Temmuz 1923 arasında] uğramış oldukları [çeşitli savaş zararlarından doğan] kayıp ve zararlardan dolayı her türlü parasal istemde bulunma hakkından karşılıklı olarak vazgeçerler." (...) Türkiye, [Düyun-ı Umumiye Meclisi adına Reichsbank'a yatırılması gerekli] altın paralar üzerindeki her türlü haktan, (Yunanistan dışında) öteki Bağlı Devletler yararına vazgeçer. (...) Türkiye, Osmanlı Hükümetince İngiltere'ye ısmarlanmış ve İngiliz Hükümetince 1914'te alıkonmuş olan savaş gemileri için ödenmiş bulunan paranın geri verilmesini İngiliz Hükümetinden ya da İngiliz uyruklarından istememeyi kabul eder (...)."

Md. 59, Sèvres'in 231. Maddesiyle Osmanlı'ya yapılan savaş tamirâtı "muamelesinin" karşılığını verir gibiydi: "Yunanistan, Anadolu'da, savaş yasalarına aykırı olarak, Yunan ordusu ya da Yunan yönetiminin eylemleriyle işlenmiş zararları onarma yükümünü kabul eder.

"Öte yandan, Türkiye, Yunanistan'ın, savaşın uzamasından ve savaş sonuçlarından doğan mali durumunu dikkate alarak, onarımlar karşılığı olarak, Yunan Hükûmetine karşı yöneltilebileceği her türlü zarar-giderim isteminden kesinlikle vazgeçer." Yine de, bu tamirâtın alınmaması karşılığında, sınırdaki Karaağaç, Konferans'ta imzalanan XV numaralı ek bağıt olan bir Protokolle Türkiye'ye verildi.

III) Konferans'daki Diğer Önemli Bağlıların İncelenmesi

Konferans'da imzalanan diğer bağlılar arasında Türkiye açısından en önemlisi, resmî adı "Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" olan ahali mübadelesiydi. Bu bağıt 1923-39 Yunanistan'la ilişkiler bölümünde ayrıntısıyla anlatılacağından, burada diğerlerini görelim.

A) Lausanne Boğazlar Sözleşmesi (bağıt no. II)

Resmî adı "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme" olan bu sözleşmenin görüşmelerine katılan taraflar şunlar oldu: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye.

Md. 1 serbest geçiş ilkesi getirmekteydi: "Bağıtlı Yüksek Taraflar, aşağıda, 'Boğazlar' genel teriminin kapsamına giren Çanakkale Boğazında, Marmara Denizinde ve Karadeniz Boğazında, denizden ve havadan geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul ve ilan etmekte görüş birliğine varmışlardır."

Md 2 ise, epey uzun eklerle, geçişi düzenliyordu. Buna göre iki grup vardı:

1) Ticaret Gemileri ve Askert Olmayan Uçaklar: Bunların geçişi barışta ve savaşta olmak üzere 2'ye ayrılmaktaydı.

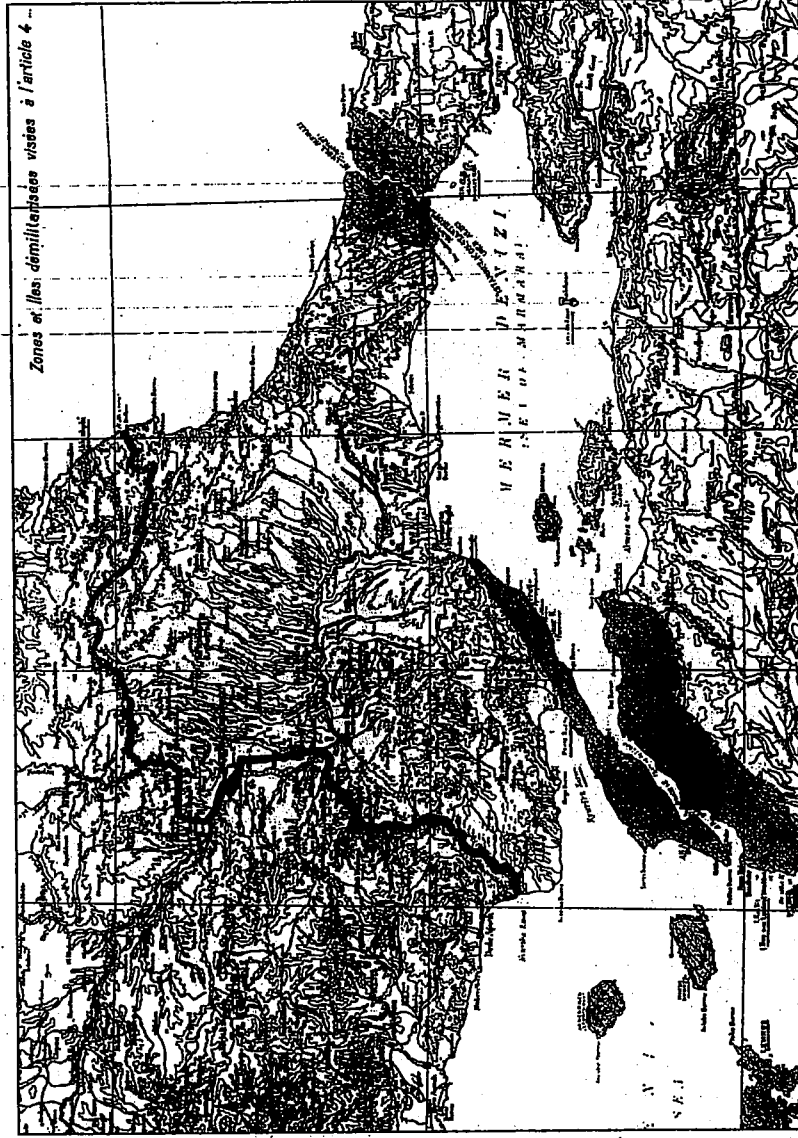
Barışta her türlü bayrak ve yük, uluslararası sağlık hükümleri saklı kalmak üzere, hiçbir işlem olmaksızın gündüz ve gece geçebilirdi. Kılavuz almak zorunlu değildi.

Savaşta geçiş ise 2'e ayrılıyordu: a) Türkiye'nin tarafsız olması durumu: Geçişler aynen barıştaki gibiydi; b) Türkiye'nin savaşan olması durumu: Tarafsız gemi ve uçaklar, düşmana yardım etmemek koşuluyla serbestçe geçecek, Türkiye bunları isterse denetleyebilecekti. Düşman gemi ve uçakları konusunda Türkiye istediği önlemi almakta serbestti.

2) Savaş Gemileri ve Askert Uçaklar, Uçak Gemileri: Bunların geçişi de barışta ve savaşta olmak üzere 2'ye ayrılmıştı.

Barışta her bayrağı taşıyan gemi gece ve gündüz geçebilmekteydi. Yalnız, bunun bir kısıtlaması vardı: Karadeniz-dışı bir devlet, Karadeniz'in en güçlü devletinin-kinen büyük kuvvet geçirememekteydi. Bununla birlikte, her zaman, her biri

Lausanne'da Boğazlar Bölgesi

Kaynak: Seha L. Meray (çev.), Lozan Baraj Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım II, cilt 2, Ankara, SBF, 1973).

10.000 tonu aşmayan maksimum 3 gemilik bir kuvvet gönderebilirdi.

Savaşta geçiş de 2'ye ayrılmaktaydı: a) Türkiye'nin tarafsız olması durumu: Geçişler aynen barıştaki gibi serbestçe yapılıyor, düşmanca davranmaksızın geçiliyordu; b) Türkiye'nin savaşan olması durumu: Barıştaki kısıtlama geçerli olmak koşuluyla, tarafsız gemilere tam serbestlik uygulanacaktı. Tarafsız askerî uçaklara Türkiye denetim uygulayabilirdi. Türkiye'yle barış halindeki denizaltılar su yüzünden geçeceklerdi.

Türkiye'de Yabancı Okulların Hukuki Statüsü

Osmanlı'da 1800'lerin başından beri açılan ve eğitim sistemindeki yapısal bozukluklar nedeniyle çoğalan yabancı okulların hukuksal bir düzenlemeye konu olmaları, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile başladı. 1915'te çıkarılan Mekatib-i Hususiye [özel okullar] Tali-matnamesi ise yabancı tüzel kişilerin özel okul açmalarını yasakladı, yabancı gerçek kişilerin okul açmalarını ise "resmî kayıtlarda okul açabilmesini gerektirecek sayıda nüfus olması" ve "karşılıklık" koşullarına bağladı.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yalnızca müttefik devlet okullarının devamına izin verildiyse de, Mütareke'den sonra yabancı okullar eski serbestliklerine kavuştular. Konu, Lausanne'da imzalanan Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine ilişkin Sözleşme'de ve buna ek mektuplarda çözüme bağlandı.

Cumhuriyetin "millî" ve "laik" eğitim politikası, yabancı okulların yürütebilecekleri dinsel esasa dayalı eğitim faaliyetlerinin önüne geçmeye ve Türkçe'nin "zorunlu ders olarak" "Türk öğretmenler tarafından" okutulmasına özel önem verdi. Öğrencinin Türkçe dersinden iyi not almadığında sınıfta kalması öngörüldü.

1965'te çıkarılan Özel Öğretim Kurumları Kanunuyla (ÖÖKK), yabancı okullar yasaklı bir döneme girdi. Yeni yabancı okul açılması yasaklandığı gibi; mevcut okulların binalarının genişletilmesi, çoğaltılması, bunların yerine yeniden bina inşa edilmesi, bu okulların şube açmaları ve herhangi bir surette yeni bina inşa etmeleri veya herhangi bir surette mülk edinmeleri ve kiralamaları da yasaklandı.

Bu yasaya 1984'te yapılan değişiklikle, yabancıların, "yalnızca yabancıların gideceği ilköğretim düzeyinde okul" açmalarına izin verildi (m.5). Bu okulların adı "milletlerarası ni-

likte okul" olarak belirlendi (ör. International Community School ve 100. Yıl Okulu). Diğerlerine Türk vatandaşları da gidebilmektedir.

1984 değişikliğiyle, yabancı okulların genişletilebilmesine de olanak sağlandı. Yabancılar tarafından açılmış bulunan özel öğretim kurumlarının; üzerinde kuruldukları arazileri genişletmemek şartı ve Millî Eğitim Bakanlığının izniyle, mevcut arazi üzerindeki bina, öğrenci ve teçhizat kapasitelerini en çok 1 katını geçmemek üzere artırılabilmelerine ve yenileyebilmelerine izin verildi. Bunların yeni arazi edinmeleri ve kapasitelerini en fazla 5 katına kadar artırılabilmeleri ise Bakanlar Kurulu kararına bağlandı.

Millî Eğitim Bakanlığının 1985'te çıkardığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde 1999 yılında yapılan değişiklik uyarınca, onarımlar da Millî Eğitim Bakanlığı iznine bağlandı.

8 yıllık kesintisiz ilköğretim uygulanması için 16.08.1997 tarih ve 4306 sayılı çıkarılan yasayla, daha önce açılmış ve faaliyetlerini günümüze kadar sürdürmekte olan 17 yabancı okulun da ilk ve orta kısımları birleştirildi ve bunlar da "ilköğretim okulu" adını aldı. ÖÖKK madde 1'e göre Türk yurttaşlarının da gidebileceği okullar yabancılar tarafından açılmayacağından, ilk kısmı olmayanlara ise; ancak çok dolaylı bir yoldan ilk beş yıl açma izni verildi (ör. Türk vatandaşlarının kurduğu mezunlar derneğinin, ilk 5 yılı açıp, sonra orta kısmı bununla birleşmesi, gibi).

Bütün bunların dışında, Türkiye'de ikili kültür anlaşmaları uyarınca açılmış ve Millî Eğitim düzenlemesi dışında yer alan "Konsolosluk Okulları" da bulunmaktadır (ör. İstanbul'da Pierre Loti, Ankara'da Charles de Gaulle adlı Fransız okulları)

(N. Özbek)

Md. 4, Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki kimi bölgeleri askerden arındırmaktaydı (bkz. Lausanne'da Boğazlar Bölgesi haritası, s. 233). Bu askerden arındırma hükmü, 1936 Montreux'de kalkacaktır.

Md. 6, askerden arındırılmış bölgelerde, asayişin korunması için gerekli olan polis ve jandarma kuvvetlerinden başkasını yasaklamaktaydı.

Md. 8'e göre, "(...) İstanbul ile çevresinde, başkentin ihtiyaçlarını karşılamak üzere en çok 12.000 kişilik bir garnizon bulunabilecektir (...)"

Md. 10: "İstanbul'da (...) [Boğazlar Komisyonu adında] bir Uluslararası Komisyon kurulacak[tır]."

Md. 11: "Komisyon, yetkilerini Boğazlar'ın suları üzerinde kullanacaktır".

Md. 12: "Komisyon, bir Türk temsilcisinin başkanlığı altında, işbu Sözleşmenin imzacı Devletleri olmaları bakımından, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti temsilcilerinden kurulu olacaktır." (...)

Md. 14: "Komisyon, (...) savaş gemilerinin ve askeri uçakların geçişine ilişkin hükümlerin gereği gibi göz önünde tutulup tutulmadığına bakmakla görevli olacaktır."

Md. 18, Boğazların güvenliği tehlikeye düşerse, böyle bir durumun imzacılar ve "her halde" Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya tarafından öneneceği hükmünü getirmekteydi.

Görüldüğü gibi, Lausanne Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'ye iki tür egemenlik kısıtlaması getiriyordu. Birincisi, askerden arındırılmış bölgeler; ikincisi, Boğazlar Komisyonu. Her ikisi de 1936 Montreux'de kaldırılacaktır (bkz. s. 381).

B) Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme (bağıt no. IV)

Bu sözleşme, Türkiye'nin egemenliğini geçici olarak sınırlayan bağıtlardan biriydi. Gerçi, Sözleşmede Türkiye'ye kabul ettirilen hususlar konusunda tam bir karşılıklılık vardı; Türk uyrukları da öteki imzacı ülkelerde aynı haklardan yararlanacaklardı. Fakat normalde bir ülkenin kendi iç düzenlemesine tabi olması gereken yerleşme ve yargı yetkisi konuları bir uluslararası düzenlemeye tabi tutulmuştu.

Sözleşme, yürürlüğe girişinden itibaren 7 yıl için geçerli kalmış, bu sürenin bitişinden 1 yıl önce taraflardan herhangi birinin, sona erdirileceği hakkında bir bildirimde bulunması yeterli sayılmıştı. Sözleşme, süre sonunda kendiliğinden sona erdi.

Daha önce de belirtildiği gibi Lausanne Konferansı sonunda taraflar, imzalanan bağıtların üçüncü grubunu oluşturan mektuplar alıp verdiler.

Bunların arasında, bu Sözleşmeye ilişkin olanlar da bulunmaktaydı. Türk heyeti; İngiltere, Fransa ve İtalya'ya içerikleri çok benzer birer adet mektup vermişti. Bunlarda; bu ülkelerin (ve yalnızca bunların) Türkiye'de bulunan din, öğretim, sağlık ve yardım kurumları tanınmakta, bunların parasal bakımdan Türk kurumlarıyla eşit muamele görecekları ve Türk yasa ve yönetmeliklerine bağlı bulundurulacakları bildirilmekteydi. Bununla birlikte, bunların çalışma koşulları ve kuruluş biçimleri de "gözönünde tutulacak"tı. Yabancı okulların devamı böyle mümkün olmuştur (Soysal, s. 222-226). (Bkz. Türkiye'deki Yabancı Okulların Hukuki Statüsü kutusu, s. 234).

C) Ticaret Sözleşmesi (bağıt no. V)

Bu sözleşme de Türk egemenliğini gümrükler konusunda geçici olarak kısıtlamaktaydı.

Bu kısıtlama, madde 1'de şöyle ifade edilmişti: "İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle, öteki Bağitli Devletlerin ülkelerinde çıkan ve bu ülkelerden gelen doğal ürünlerin ya da işlenmiş malların Türkiye'ye sokulmalarında uygulanabilecek tarifeler, 1 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe konulan ve eşyanın ağırlığını göz önünde tutan Osmanlı nesnel tarifesinde gösterilen tarifeler olacaktır." Böylece, biraz dolaylı bir biçimde, 1916 gümrük tarifesi dayatılmış olmaktadır.

Md. 18 hükmü ise "İşbu Sözleşme 5 yıllık bir süre için yapılmıştır" dediği için, bu kısıtlama yalnızca 5 yıl için geçerliydi. Bu sayede, 1929'da, dünya bunalımı çıktığı zaman sona erdi ve Türkiye gümrüklerini yükselterek kendini bunalıma karşı koruma olanağı buldu.

Sözleşmenin 9. Maddesi, Türkiye'ye kabotaj (yani, "ulusal ülkesinin bir limanından alınan malların aynı ülkenin bir başka limanına deniz yolundan taşınması") ve liman hizmetlerini kendi tekeline alma yetkisini vermektedir.

Bu maddeyle ilgili olarak Türk heyeti İngiltere, Fransa ve İtalya'ya içeriği çok benzer olan mektuplar verdi. Bu mektuplarda, bu ülkelerin mektupta adı sayılan 3'er firmasıyla 1 Ocak 1924'ten başlayarak görüşmeler yapılacağı, bunlar bir sonuç vermezse bu firmaların faaliyetlerinin 2 yıl daha sürmesine izin verileceği, bunun da karşılıklılık ilkesine uygun olarak yürütüleceği bildirilmekteydi (Soysal, s. 231-235). Yani, bu ülkelerin 3'er firmasına kabotaj konusunda 2 yıl süreyle ayrıcalık tanınmıştı.

C) Sağlık Sorunlarına İlişkin Bildiri (bağıt no. X)

Bu bildiri Türk heyeti tarafından imzalandı ve "(...) Türk Hükümetinin, beş yıl süreyle, sınırlarının Sağlık Yönetiminin Danışmanı olarak, Avrupalı üç hekim atayacağını (...) kabul etti. Gerçi "Bu hekimler, Türk memurları olacaklar ve Sağlık Bakanlığına bağlı bulunacaklardır." deniyordu ama, böyle bir zorunluluk ulusal egemenliğe bir kısıtlamaydı. Bu kısıtlama da 5 yıl sonra kalkacaktır.

D) Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri (bağıt no. XI)

Bu belge de Türk heyeti tarafından imzalandı ve yine geçici olarak ulusal egemenliği sınırladı. Buna göre, "Türk Hükümeti, beş yıldan az olmamak üzere gerekli göreceği bir süre için, hizmetine derhal Avrupalı hukuk danışmanları almak niyetindedir (...) ve bunlar Türk memurları olacaklardır. (...) Bu hukuk danışmanları Adalet Bakanlığına bağlı olacaklar ve (...) hukuk reformları komisyonlarının çalışmalarına katılacaklardır [dır].

Bu bildiri de 5 yıldan sonra geçerliğini yitirdi; zaten Türkiye hukuk reformlarının en önemhilerini bu arada yapmıştı.

E) Osmanlı İmparatorluğunda Birtakım İmtiyazlara İlişkin Protokol ve Bildiri (bağıt no. XII)

Bu belge, Osmanlı döneminde verilen imtiyazları tanımaktaydı: Md 1: "Bir yandan Osmanlı Hükümeti ya da herhangi bir yerel makamla, öte yandan, Türkiye dışında bağıtli Devletlerden birinin (ortaklıkları da hapsamak üzere) uyrukları arasında, 29 Ekim 1914 tarihinden önce usulüne uygun olarak yapılmış imtiyaz sözleşmeleri ve bunlara ilişkin olarak sonradan yapılmış anlaşmalar geçerli tutulmuştur."

Yine Türk heyetinin İngiltere, Fransa ve İtalya'ya verdiği mektuplar bu hükmü tamamlıyordu.

Buna göre, "(...) Barış Antlaşmasının imzası gününden başlayarak, 5 yıllık bir süre içinde, anılan günden sonra yapılacak sözleşmelerle, Türk Hükümeti (...) yabancı endüstriye ya da sermayeye başvurmayı düşünürse, sözü geçen ortaklıklara bu düşünce-sini bildirecek ve onların herhangi bir kişi ya da ortaklıkla tam bir eşitlik içinde rekabete girmesine olanak verilecektir." Böylece, Protokol ve Bildiri'de adı geçen 2 şirket-le 1913 ve 1914 yıllarında yapılmış olan imtiyaz sözleşmeleri konusunda, ciddi bir angajmana girilmeksizin, İngiltere memnun edilmiş olmaktaydı.

Benzeri bir ifade, Fransa'ya verilen mektupta da bulunuyordu. Yine, Protokol ve Bildiri'de adı geçen ve 1914'te kendisine imtiyaz verilmiş 1 Fransız demiryolu şirketi herhangi bir nedenle yeniden imtiyaz alamazsa, Türkiye'nin Karadeniz demir-yolu ağını ihale etmesi halinde bu şirkete duyuru yapılacaktı. Burada da "tam bir eşitlik içinde rekabet" sözü veriliyordu.

Yine benzeri bir ifade, İtalya'ya verilen mektupta görülmekteydi. "Osmanlı Hükümeti ile 29 Ekim 1914 gününden önce Anadolu, Bağdat, Mersin-Adana Demiryolları ile Doğu Demiryolları ve Haydarpaşa Limanı konusunda, yöntemine uygun olarak yapılmış imtiyaz sözleşmeleri[nin] (...) sahlı olduğunu" bildiren mektup şunu da eklemekteydi: "Bu sözleşmeler ve anlaşmalar hükümleri, bugünkü Barış Antlaşmasının yürürlüğe konulmasından başlayarak bir yıl içinde yeni ekonomik koşullara uydurulacaktır". (Soysal, s. 236-238).

Böylece, Barış Antlaşmasının imzalanmasını geciktiren imtiyazlar konusu, bu yöntemle, fazla ödün de verilmeden, çözüme kavuşturulmuştu.

IV) Lausanne-Sèvres Farkları

Son olarak, Sèvres'in en önemli ve en sivri noktalarının Lausanne'da nasıl sonuçlandırıldığı açısından iki barış antlaşmasının karşılaştırılması öğretici olacaktır.

1) Sèvres'in en önemli özelliği olan "(...) Osmanlı İmparatorluğu bu konuda ileri-de getirilecek hükümleri şimdiden kabul etmiş sayılır" biçimindeki açık çek Lausanne'da yoktur.

2) Kürdistan, Ermenistan, İzmir konusunda Lausanne'da hüküm yoktur.

3) Kapitülasyonlar kalkmıştır.

4) Maliye Komisyonu kalkmıştır.

5) Boğazlar Komisyonu, "özerk" biçimiyle kalkmıştır.

6) Her iki antlaşmada da azınlık koruma hükümleri 1919 tarihli "şablon" Polonya Azınlıklar Antlaşmasından kaynaklandığı hâlde, ikisinin arasında çok önemli farklar vardır: a) Bu artık bir bağımsız bölüm değil, bir kesimdir; b) Sèvres'deki yükümlülükler dönemin azınlıklar standardının da ötesindedir; Lausanne'da ise bu standardın altındadır. Nitekim azınlık tanımında; "soy, dil, din" ölçütleri değil, Müslüman olup olmamak ölçütü dikkate alınmıştır; c) Ermenilerin dönüşüne ilişkin madde yoktur; ç) Soy azınlıklarının orantılı temsiline dayanan bir seçim sistemi hükmü kaldırılmıştır; d) Okullara "[resmî makamlar] hiçbir biçimde karışmaksızın (...)" ibaresi kalkmıştır; e) Türkiye artık yabancı okul diplomalarını tanımak ve sahiplerinin Türkiye'de serbestçe çalışmalarını kabul etmek zorunda değildir; f) Türkiye; kilise, okul, adalet konularında özel buyruk ve fermanlarla verilmiş ayrıcalık ve bağımsızlıkları tanımak zorunda değildir; g) Uluslararası güvence bakımından Büyük Devletlere açık çek kalkmıştır; anlaşmazlık halinde Uluslararası Daimi Adalet Divanına gidilecektir.

BASKIN ORAN

KAYNAKÇA (Mudanya Silah Bırakışması ve Lausanne Barış Antlaşması)

Alexandris, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Athens, Center for Asia Minor Studies, 1992; Bilsel, Cemil, "Medeni Kanun ve Lozan Muahedesi", *Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1944; Hale, William, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, London, Frank Cass, 2000; Jeffery, Keith ve Alan Sharp, "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansında Gizli İstihbaratın Kullanımı", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması, Uluslararası Seminer*, Ankara, İnönü Vakfı, 1994, s.145-153; Meray, Seha L. (çev.), *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, Ankara, SBF Yayını, 1969; Meray, Seha L. (çev.), *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Takım II, Cilt 2, Ankara, SBF Yayını, 1973; Nur, Dr. Rıza, *Hayatım ve Hattımatım*, Cilt III, İstanbul, Altıncağ Yayınevi, 1967; Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, genişletilmiş 5. basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, Ekim 1999; Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara, İmaj Yayınları, 2000; Oran, Baskın, *Lozan İhlalleri, Yunanistan ile Türkiye Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, yayınlanmamış rapor, Şubat 1999; Perinçek, Doğu (der.), *Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit Konuşmaları, 1923*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993; Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt I (1920-1945)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989; Şimşir, Bilal (der.), *Lozan Telgrafları I, (1922-1923)*, TTK Yayınları, Ankara, 1990; Şimşir, Bilal, "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması, Uluslararası Seminer*, Ankara, İnönü Vakfı, 1994, s.25-44; Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, ODTÜ, 1977; Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.